

Annotation

Describes the analysis of legislative acts of the Russian Empire regulation of Russian power by government and commercial joint mortgage lending landed estates in the counties of Right-Bank Ukraine, including Kyiv.

Keywords: legal regulation, estates, landowners, land, Kiev province, commercially - share's mortgage, government lending banks.

УДК 94 «477» (19)

**Сергій Семенович Падалка
(Київ)**

**МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЧИННИК ПОВСЯКДЕННЯ СЕЛЯНСТВА
НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

На основі архівних, статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто місце у повсякденному житті селян їх матеріального забезпечення.

Ключові слова: село, сім'я, бюджет, видатки, споживання, безробіття, зарплата, продукти харчування.

Сучасні економічні процеси в Україні тісно переплітаються з необхідністю вирішення питань соціального розвитку, зокрема у створенні сприятливих умов життєдіяльності населення, підвищенні їхнього рівня матеріального забезпечення.

Окремі питання розвитку соціальної сфери українських селян кінця ХХ – початку ХХІ ст. були предметом розгляду в «Історії українського селянства» та в публікаціях економістів. Однак, враховуючи значущість досліджуваних проблем, вони потребують подальшого наукового висвітлення.

Метою статті є аналіз матеріального забезпечення селян часів незалежної України, як одного із чинників повсякденного життя.

Згідно економічних категорій визначальними показниками добробуту виступають розміри доходів і витрат. Протягом досліджуваних років на селі ці показники змінювались головним чином структурно. Так би мовити «живі» гроші селяни одержували від зайняття підприємницькою діяльністю, самозайнятості в ОПГ, а також це були пенсії, стипендії, субсидії в готівці. До 2002 р. заробітна плата не була головним джерелом доходів. Цю функцію виконувала продукція особистих господарств.

Оплата праці у сільськогосподарських підприємствах втратила стимулюючу функцію. Організовувалась вона традиційно за правилами, що були введені 35 років тому і відповідали умовам жорсткого централізованого управління виробництвом. Зрівнялівка і знеосібка призводила до безвідповідальності, безгосподарності, зловживань, розкрадань.

За інформацією Міністерства аграрної політики України, у 2001 р. лише третя частина працюючих у сільському господарстві укладала з роботодавцем колективний договір [2, с. 349].

Керівники нових агроформувань неохоче ішли на введення вищих тарифних ставок і посадових окладів. Практично не застосовувалась договірна система. Укладались договори найчастіше формально. Для сільського господарства властивою була сегментація оплати праці залежно від форми власності. Найвища зарплата зберігалась на підприємствах, що мали комунальну форму. За ними ішли державні, колективні і приватні підприємства. Мінімальні зарплати на селі були значно нижчими від мінімального споживчого «кошика». За умов переведення раніше безкоштовних послуг в платні ще більше позначилося на матеріальному благополуччі селян. Не завжди спрацьовував принцип, коли одночасно з подорожчанням послуг зростала і зарплата.

Розмір заробітної плати на селі часто добровільно визначався роботодавцями і не включав кількісного і якісного внеску працюючого, а також умов праці. Відомо, що на Заході оплата здійснювалась не за обсяг зробленого, а за інтелект працюючого. В Україні послаблення державного контролю за додержанням тарифних відносин призвело до того, що підприємства часто порушували міжрозрядні і міжпосадові співвідношення в оплаті праці. Як наслідок складалось так, що висококваліфікований спеціаліст одного підприємства одержував менше, ніж малокваліфікований іншого. В сільському господарстві, таким чином, починали діяти антистимулюючі фактори, коли зарплата не виконувала стимулюючу, відтворювальну функцію. Селяни, привчені радянською державою працювати в колективі за умов зрівнялівки, за інерцією схильні були бажати аби різниця між їх прибутками не була великою. Водночас, вони прагнули

аби верхня межа зарплати не обмежувалася. Це означало, що більшість селян намагалися по можливості мати додатковий заробіток, прагнули заробити все більше коштів. Регіони України мали різну динаміку економічного розвитку, а тому від успішності виробництва і реалізації продукції залежали і обсяги виділених сум коштів на оплату праці. В 2004 р. середньомісячна зарплата в сільському господарстві Донецької області перевищувала таку ж у Хмельницькій в 2,4 рази. Існували і статеві розбіжності. Чоловік за ту ж саму виконану роботу, що і жінка, одержував 306 грн., що було на 31 грн. більше. Морально-психологічне пригнічення селян відбувалося внаслідок соціальної несправедливості, коли високі заробітки були не в тих галузях, де створювався продукт, а відтак і багатство країни, а у фінансовій і управлінській сфері [17, с. 433].

За даними бюджетних обстежень сільських сімей, протягом 1990 – 1997 рр. оплата праці в загальному доході зменшилась з 59,4 % до 23,2 %, при зростанні частки від особистих господарств з 28,8 до 52,7 % [1].

В 1997 р. середньомісячна оплата праці в сільгоспвиробництві становила 82 грн. і значно відставала від оплати в народному господарстві. У КСП оплата праці здійснювалась не за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції, економії, прибутковості, а внаслідок зростання частки валового доходу на оплату праці, тобто не на здоровій економічній основі. Відбувалася девальвація значення грошової оплати через заміну її натуральною.

З нижче наведеної таблиці помітно, що розміри оплати праці на селі істотно поступалися іншим матеріальним сферам.

Динаміка змін середньої оплати праці на селі порівняно з працівниками, задіяних у інших видах економічної діяльності (грн.) [20, с. 6]

Вид діяльності	Роки							% до середнього рівня економіки за 2005 р.	2005 р. у % до 2000
	2000	20001	2002	2003	2004	2005			
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	114	154	183	219	311	437	54,2	383,3	
Промисловість у цілому	302	406	485	591	743	967	120,0	320,2	
У т.ч. харчова промисловість та переробка сільгосппродукції	281	364	423	496	597	780	96,8	277,6	
Оптова й роздрібне торгівля	225	284	330	394	509	713	88,5	316,9	
У цілому	230	311	376	462	590	806	100,0	350,4	

Ще більші контрасти спостерігалися у порівнянні розмірів оплати праці у країнах ЄС, Америки. Тут частка оплати праці у собівартості продукції досягали 30 %, а у структурі ВВП – до 65 % [16, с. 96 – 99]. В Україні ж зарплата була просто мізерною. Крім того, затримувались її виплати, постійно зростала заборгованість. В 2005 р. вона становила 275,9 млн. грн. [20, с. 6].

В 2006 р. у 15 областях України середній розмір зарплати на селі був меншим середнього прожиткового мінімуму (423 грн.), а в окремих областях – Волинській, Житомирській, Тернопільській, Чернівецькій та Хмельницькій – нижче 300 грн. Майже половина працівників галузі одержували менше мінімуму [12, с. 134].

Протягом 1990 – 2005 рр. у структурі загальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції доля заробітної плати знизилась з 33,6 до 14%. У зарубіжних країнах вона досягала 55 – 60 % [9, с. 30].

В Україні порівняно з іншими країнами світу частка зарплати у ВВП була значно нижчою. В 2000 р. Вона в Японії досягала 76 %, США – 72 %, Євросоюзи – 84 %, Росії – 40 %, а Україні –

41 %. [11, с. 116 – 121] Отже, в Україні відбувалась узаконена на рівні держава значна експлуатація найманої праці.

Протягом 1990 – 2003 рр. питома вага витрат на оплату праці скоротилась з 37,8 % до 14,6 %, або у 2,6 рази і досягла 210 грн. [19, с. 54]

Протягом 1990 – 2000-х років реальна заробітна плата на селі зменшилась утричі, а реальна пенсія – у чотири рази. Щоправда, починаючи з 2000 р. реальні доходи почали зростати, але навіть у 2002 р. середньодушові грошові витрати 90,3 % селян Сумщини були нижчими прожиткового мінімуму. Рівень доходів стрімко поляризувався. Якщо у 2001 р. співвідношення між сукупними витратами 10% найбільш забезпечених і 10% найменш забезпечених груп населення становила 7,7 рази, то аналогічний показник у 2002 р. Уж зріс до 8,3 рази. З нижченаведеної таблиці помітно, що у структурі сукупних грошових доходів незначною була частка надходжень від зайняття підприємництвом.

Динаміка змін сукупного прибутку селянських господарств [8]

Показники	Роки					
	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Сукупні ресурси в середньому за місяць з розрахунку на одне домогосподарство, грн.	332,0	422,9	520,8	608,1	708,6	911,8
Структура сукупних доходів домогосподарств, %:						
– грошові доходи – усього	63,8	68,1	75,8	80,0	81,1	85,1
– з них: оплата праці	34,1	37,1	40,8	42,8	44,9	45,2
– доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,6	2,4	3,1	3,2	3,4	4,4
– доходи від продажу агропродукції	3,8	5,3	5,5	5,0	5,4	4,8
– пенсії, стипендії, соціальна допомога	16,2	15,9	18,0	20,4	18,4	22,2
– грошова допомога від родичів та інших осіб, інші грошові доходи	7,1	7,4	8,4	8,6	9,0	8,5
Вартість спожитої продукції, одержаної з особистого господарства та від самозаготівель, грн.	23,0	17,1	13,1	10,3	9,5	7,0
Безготівкові пільги і субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, санітарно-курортних путівок, лікування, послуг транспорту, зв'язку тощо	4,6	3,8	3,2	2,7	2,4	1,8
Інші надходження	8,6	11,0	7,9	7,0	7,0	6,1

У 2005 р. середня зарплата працівника сільського господарства становила лише 415 грн., що майже в двічі менше, ніж у середньому по галузях економіки, і в 2,3 рази, ніж в промисловості. [6, с. 87 – 91] Зарплата на селі не забезпечувала нормальної життєдіяльності і перестала практично виконувати соціально-економічну функцію. Цим самим принижувалася гідність селянина і жителя села. У досліджувані роки великі землекористувачі часто вдавалися до таких кроків, як виплата зарплати у натуральному вигляді, формування бюджету оплати праці за залишковим принципом. Водночас, в Україні були, правда поодинокі приклади, коли використовувались дієві мотиваційні механізми праці. ВСАТ «Агрокомбінат Слобожанський», що на Харківщині, в 1990 – 2000-і роки був «роботодавцем» більш ніж для тисячі працюючих, свою фінансову політику вибудовував у спосіб, коли заробітна плата працівників перевищувала не тільки середню по галузі, але й була вищою за прожитковий мінімум. Протягом 2000 – 2005 рр. вона зросла утричі – з 287 до 724 грн.[6, с. 90]

Про коливання зарплати по регіонах України свідчить таблиця.

Зміна розміру зарплати у штатного працівника сільгоспідприємства (грн.) [15, с. 233]

Регіони	Роки					
	1996	1998	1999	2000	2001	2002
АР Крим	63	85	98	125	170	209
Вінницька	68	87	95	106	140	157
Волинська	54	58	60	68	91	106
Дніпропетровська	88	115	126	135	193	237

Донецька	72	110	128	164	239	281
Житомирська	66	78	88	94	122	136
Закарпатська	43	65	72	86	114	135
Запорізька	76	112	133	140	191	241
Івано-Франківська	55	67	79	94	122	139
Київська	82	105	125	145	198	235
Кіровоградська	62	84	97	108	142	164
Луганська	74	103	122	129	173	207
Львівська	59	75	81	68	88	109
Миколаївська	62	93	99	112	169	207
Одеська	46	70	101	99	133	164
Полтавська	88	102	109	113	153	177
Рівненська	56	63	73	79	101	116
Сумська	72	87	98	110	155	174
Тернопільська	64	74	75	80	108	120
Харківська	89	111	138	155	215	247

Політика незалежної держави в царині доходів громадян спрямовувалась головним чином на створення передумов аби кожний з них ніс персональну відповідальність за свій матеріальний добробут. В політичних рішеннях, нормативно-правових актах ішлося головним чином про підняття середнього рівня життя громадян. Протягом 1990 – 2003 рр. частка зарплати в сукупних доходах громадян скоротилась з 70,1 до 41,0% [11, с. 116 – 121]. Отже, змінювались трудові і ціннісні пріоритети.

У структурі доходів зростала доля соціальних допомог і трансферів. У 2003 р. вони становили 38,6 %, тоді як в 2002 – 39, %. Далі ішли доходи від підприємницької діяльності (18,7 %). [5, с. 118] Це свідчило, що більше третини громадян одержували дохід від держави і лише менше п'ятої частини їх заробляло підприємницькою діяльністю або використовуючи свою власність. Держава таким чином брала на себе практично непосильні зобов'язання і діяла не зовсім правильно. Логічно, що її субсидій бракувало для того, аби забезпечити нормальне проживання громадян. Отже, сама держава спонукала зростання безробіття, звужувала підприємницьку ініціативу. На Заході соціальні трансфертні виплати коливались в межах 10 – 15 %.

Фермери в основному сплачували податки до держбюджету. Водночас більшість їх намагалася приховати свої реальні прибутки. Часто податкові органи, дізнавшись про рентабельне виробництво, посилювали інспектування цих господарств. Крім того, фермери намагалися захистити себе від зазіхань та нападів кримінальних осіб та груп. Пересічне господарство мало прибуток, що коливався від 300 грн. до 40 тис. грн. Навіть якщо він і невеликий, то все одно прибуток, на відміну від КСМ, що мали збитки.

Таким чином, протягом 1990 – 2000-х рр. відбувалася безпрецедентна соціально-економічна поляризація населення. За даними відділу соціальної сфери, доходів і рівня життя населення Інституту економіки НАН України: 2 % населення України мали доходи до 4 тис. дол. в місяць, 8 % – 1 тис., тоді як значна частина мала прибутки нижче рівня малозабезпеченості [7, с. 432].

Протягом 1990 – 2000-х рр. зберігалась тенденція, коли при загальному зниженні доходів населення різко зросла майнова диференціація груп населення українського села. З одного боку, підвищились доходи і поліпшувався рівень життя двох груп селян – частини фермерів і засновників приватних, приватного-орендних підприємств і господарських товариств, з другого – знизились доходи основної частини селянства – найманих працівників, власників індивідуальних господарств. Ці зміни – посилення диференціації сільських жителів за рівнем їх сукупних доходів, посилення майнового розшарування селян – відбувалися на тлі зниження загального (середнього) рівня доходів селян. Прямі наслідки цих процесів – зниження споживання матеріальних благ і послуг, деградація соціальної сфери, занепад моралі, поширення антигромадських явищ, посилення соціальних розчарувань серед населення [10, с. 126 – 127].

В 2000 р. в Україні до бідних відносилось 26,7 %, вкрай бідних – 14,7 % населення. Основну частину бідних (75 %) становили селяни, зайняті ОСГ і мали дітей до 18 років. Значну групу бідних становили пенсіонери. У 2001 р. в Україні 72 % населення проживало за межею бідності [2, с. 276 – 280].

Про бідність як суспільне явище почали говорити в Україні лише в 1990-і рр. В радянські часи з ідеологічних міркувань не цю категорію було накладено табу. В 1995 р. зuboжіння на селі досягло катастрофічних масштабів. Погіршилися показники Індексу людського розвитку. З нижче наведеної таблиці помітно, що питома вага бідних на селі була вищою, ніж у місті.

Динаміка змін основних показників доходів сільських і міських громадян [3, с. 94 – 95]

Показники	Роки									
	2000		2001		2002		2003		2004	
	Село	Місто	Село	Місто	Село	Місто	Село	Місто	Село	Місто
Питома вага населення з грошовим доходом на одну особу нижче прожиткового мінімуму, %	98,8	96,5	98,0	94,1	97,5	90,9	94,9	83,9	87,14	71,98
з них менше у 2 і більше разів	86,5	73,5	78,1	63,8	72,5	51,7	58,4	34,1	34,32	16,76
Питома вага населення із загальним середньодушовим доходом нижче прожиткового мінімуму, %	93,1	94,3	92,0	91,2	92,5	88,1	85,5	79,3	74,88	66,14
з них менше у 2 і більше разів	49,8	57,6	45,7	48,1	42,2	38,4	27,5	23,8	12,27	11,46

Погіршення матеріального самопочуття за роки державної незалежності відчули практично всі прошарки сільського люду. Прорахунки у соціальній політиці держави призвели до того, що сільські пенсіонери, інваліди виявились найбільш нужденними. На селі було також немало громадян, що в силу власних індивідуальних особливостей, набутих ціннісних орієнтацій, виявили інертність, задовольнялись мінімальними матеріальними потребами. Як-то кажуть, змирились з реальним станом речей. Причин падіння життєвої мотивації було кілька. Небажання працювати, в тому числі і на себе, у селян з'явилося відразу після того як держава послабила контроль за участю у суспільному виробництві, тобто відмовилась від командно-адміністративних методів управління. В 1990-і рр. на тлі сплеску алкоголізму, наркоманії відбувалась життєва дезорієнтація та морально-психологічний злам селянства. Саме працюючий селянин найбільш відчував матеріальні нестатки. Мізерної заробітної плати часто не вистачало навіть на просте відтворення фізичних сил. Безробіття та бідність спонукали зміни у традиційно раціональну структуру споживання селян. За визнанням соціологів і економістів-аграрників, в кінці 1990-х рр. різко зросли витрати коштів на придбання продуктів харчування і досягли навіть 72 %. У розвинутих країнах цей показник значно нижчий. Для порівняння: ці витрати становили у Великобританії 10,9, Німеччині – 12,4, Франції – 14,7, Італії – 16,2 % [14, с. 21]. За визнанням вітчизняного демографа Е. Лібанової, поріг цього показника – 60 % [13, с. 381].

У 1999 – 2000 рр. пересічна селянська сім'я лише 25 % доходу витратила на навчання, освіту, оздоровлення, культурний розвиток [3, с. 96]. Безумовно, що такого роду тенденції мали негативні наслідки і були небезпечні з точки зору майбутнього формування якісного потенціалу сільського трудівника. В українському селі відбулося те, про що говорив свого часу Макс Вебер у своїй відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму», і на зміну жорсткій організації прийшов плюралізм цінностей та принцип самоорганізації [4, с. 142]. Очевидно трапилося так, що у більшості своїй сільський люду насолоджувався правом економічної свободи, політичного плюралізму і психологічного розкріпачення, у значній мірі легковажачи та сподіваючись на прихисток з боку держави, а не на власні можливості. Держава у свою чергу не сформувала і не проголосила зрозумілі ідеологічні месиджі, які б відобразили нові цілі розвитку. Громадяни

України зрозуміли хибність радянської практики, коли людина жила і працювала для економіки і загального блага, дотримувалась принципу «раніше думай про Вітчизну, а потім про себе», а суспільний прогрес бачився нею виключно як лише зростання матеріального багатства. Тобто в пересічного українського селянина деформованим виявилось розуміння категорії прогресу, яке за визначення Всесвітньої конференції із соціального розвитку, що проходила у Копенгагені у 1995 р., включало в себе три ключові мети людини: прожити довге і здорове життя; здобути й поновлювати знання; одержати доступ до засобів існування. Особливо ушербними селяни почувались у плані реалізації останньої мети. На поч. 2000-х рр. вони так і не стали реальними власниками основного засобу виробництва землі, залишались скутими у можливості розвитку власної підприємницької ініціативи, були соціально найнезахищенішими.

Неефективність державної системи регулювання доходів спричинила різку диспропорцію у розширанні населення на багатих і бідних. За даними статистики у 2001 р. в Японії співвідношення багатий і бідний дорівнювало 4:1, Європі – 5:1, США – 9:1. В Україні ж при низькій якості продуктивних сил і недосконалості суспільних відносин цей показник становив 13:1. Деякі вітчизняні фахівці вважали, що реальне співвідношення – 40:1 [11, с. 116 – 121]. В міжнародній економіці переважала думка, що в тій країні, де цей показник перевищує десятикратну величину, існують загрози соціальній стабільності. В Україну з року в рік зростала кількість мільонерів. В 2003 р., за даними ДПА України, число громадян, що задекларували дохід в 1 млн. грн. зросло втричі порівняно з попереднім роком і склало 8509 чол. Дехто декларував прибутки і в 100 млн. грн. Багато було і т.з. «підпільних» мільонерів. В Україні на поч. 2000-х рр. 70 % найманих працівників мали зарплату до 500 грн. [11, с. 125 – 126]. Через низький рівень доходів, звужені можливості прикладання праці практично не відбувалось формування середнього класу, характерною ознакою якого була здатність здійснювати накопичення за умови, коли відбувалось перевищення одержаного мінімального грошового доходу над величиною прожиткового мінімуму.

Дослідження, що проводились в Україні на початку 2000-х рр., дозволили з'ясувати, що лише 3% працездатного населення можна віднести до середнього класу, за ознакою прибутковості не менше 1 тис. грн. Водночас, в Україні зберігалися незначними суми вкладів [11, с. 120]. Практично всі сільські громадяни майже повністю належали до бідних.

Проведені в 2003 – 2004 рр. соціологічними службами Запорізької області обстеження матеріального самопочуття сільських працівників виявили, що 76 % не мали грошових заощаджень. Багато було тих, що мали борг. Так, 23% опитаних заборгували від 300 до 500 грн., з них цей борг мали 2,4 % перед банком, 6,6 % – перед підприємством, 14,6 % – приватними особами. Близько 45 % опитаних мали борг 501 – 1500 грн. Як бачимо, банки, як кредитори, займали третє місце, що не було позитивним явищем, оскільки відсутність надійних кредиторів (а такими могли виступати лише банки) стримувало можливості розширення виробництва [18, с. 138 – 142].

В 1990-і рр. з'явилося нове джерело доходів – дивіденди від здачі в оренду земельних і майнових паїв. Суми нарахувань цієї плати досягали 2 млрд. грн. Водночас орендна плата виплачувалась на 60 % зерном, 26 % – іншою продукцією (олією, борошном, крупами), 9 % – наданням послуг і лише 5 % – грошми [2, с. 349]. Таким чином, переважали доходи т.з. натуральні, отримані в результаті продажу сільськогосподарської продукції.

Слід зазначити, що в ході проведення земельних перетворень (введення плати за оренду паїв) суттєво не підвищило доходи селян. У 2001 р. отримана орендна плата за землю, за даними Міністерства агропромислової політики, становила майже 2 млрд. грн.: 1 млрд. грн. отримали пенсіонери, з решти майже 1/3 одержали непрацюючі в сільгоспідприємствах селяни і 2/3 працівники господарств. Отже, в середньомісячному обрахуванні це становило менше 30 грн. Стосовно орендної плати за майнові паї, то вона складала незначну суму навіть у тих господарствах, де її сплачували селянам. До того ж траплялися випадки, коли орендар (часто з міста) з якихось причин відмовлявся брати в оренду земельний пай у селянина і за відсутності іншого орендаря останній здавав землю цьому ж «інвестору», але вже не укладаючи з ним договору і не отримуючи ніякої орендної плати [10, с. 591 – 592].

Сформувався стабільність орендних відносин. В 2000-і рр. в середньому лише 3 – 5 % селян змінювали орендарів, що відповідало показникам європейських країн. Разом з тим, оренда мала короткостроковий характер. Зокрема, в 2004 р. в середньому третина договорів укладалась на період до трьох років, половина – 4 - 5 років, решта – на 10 років. Плата за оренду відзначалась помірністю, що було привабливим для іноземних інвесторів. Середній її розмір на рік досягав

100 – 150 грн. за га, і стягувався або з 1,5% вартості паїв, або 10-15% зібраного врожаю. Це у 2 – 3 рази нижче, ніж країнах Європи і Північної Америки [5, с. 125 – 131].

Отже, у досліджувані роки в українському селі реально з'явилося таке явище як загальна бідність. Практично більшість сільського населення постійно переживала матеріальний дискомфорт, відмовляла собі у задоволенні найнеобхідніших матеріально-побутових потреб. Бідність ставала нормою життя на селі. Від нестатків найбільш потерпало працездатне населення.

Джерела та література:

1. Агропромисловий комплекс України // Режим доступу: – <http://test.minagro.gov>
2. Актуальні питання аграрної політики. Збірник робіт 2002 – 2004. – С. 349.
3. Бородіна О. М. Методологічні підходи до визначення шляхів подолання бідності на селі // Економіка АПК. – 2006. – № 3. – С. 94 – 95.
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 216 с.
5. Гайдуцький А. П. Інвестиційна привабливість ринку землі в Україні // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 125 – 131.
6. Данилів Б. В. Оплата праці та її вплив на функціонування великомасштабного виробництва тваринницької продукції // Економіка АПК. – 2006. – №10. – С. 87 – 91.
7. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії / НАН України, Ін-т економіки; За ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
8. Держкомстат України // Режим доступу: – <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Економічна діяльність аграрного сектору: стан і перспективи розвитку/ Л. О. Лісова // Економіка АПК. – 2006. – №7. – С. 30 – 32.
10. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – С. 594.
11. Кваснікова Г. С. Доходи населення та економічний стан держави // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 116 – 121.
12. Лупенко О. О. Добробут сільського населення в пореформений період // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 134.
13. Лібанова Е. М. Безробіття в перехідній економіці // Перехідна економіка: Підручник / В. М.Геєць, С. Г. Панченко. – К.: Вища школа, 2003. – С. 381.
14. Матеріальний добробут сільських жителів / За ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 21.
15. Праця України 2004. Держкомстат України. – К., 2005. – С. 233.
16. Полозенко Д. В., Іваницький Д. О. Фінансова політика у сфері видатків бюджетів // Економіка АПК. – 2006. – №1. – С. 96 – 99.
17. Статистичний щорічник України за 2004 р. Держкомстат України. – К., 2005. – С. 433.
18. Теслюк С. Р. Аналіз діяльності особистих селянських господарств у виробництві і реалізації молока // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 138 – 142.
19. Хорунжий М. Й. Аграрна політика: підруч./ М. Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010. – 332 с.
20. Шибаніна О. В. Формування та розвиток продовольчого підкомплексу в Україні: дис. д-ра екон. наук: 08.00.03 / Миколаїв, 2007. – 446 арк.

Анотація

На основі архивних, статистических матеріалов, аналітических наработок предшественников рассмотрено место в повседневной жизни крестьян их материального обеспечения.

Ключевые слова: село, семья, бюджет, расходы, потребление, безработица, зарплата, продукты питания.

Annotation

On the basis of archival, statistical data, analytical inputs predecessors considered a place in the daily life of the peasants of their financial security.

Keywords: village, family, budget, expenditure, consumption, unemployment, wages, food.

УДК: 94:316. 35 (477) (292. 471) «17»

Олексій Савченко
(Київ)

ЗВ'ЯЗКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА І УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XVIII СТ.

Розглядаються неконфронтаційні соціальні взаємини Кримського ханства і українських земель у XVIII ст. Звертається увага на долю слов'янського населення на Кримському півострові і в Північному Причорномор'ї.

Ключові слова: Кримське ханство, Буджак, райя, козацтво, товмачі, спархія, старообрядці.